

ПІДДУБНА Д. С.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
цивільного та господарського права
(*Донецький юридичний інститут
МВС України*)

УДК 349.6:349.422

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИНОРОбСТВА ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

У науковій статті здійснено дослідження спеціального нормативно-правового акту у сфері виноробства. Зазначено розмежування щодо вирощування сировини – винограда та виробництва продукції – вина. Надані пропозиції щодо спрощення режиму здійснення виноробства, виноградарства, у тому числі і під час органічного виробництва.

Ключові слова: *виноробство, органічне виробництво, вино, правове регулювання, екологічно чисте виробництво.*

В науковій статті проведено дослідження спеціального нормативно-правового акту в сфері виноделия. Указано розмежування щодо вирощування сировини – винограда та виробництва продукції – вина. Предоставлены предложения относительно упрощения режима осуществления виноделия, производства винограда, в том числе и во время органической деятельности.

Ключевые слова: *виноделие, органическое производство, вино, правовое регулирование, экологически чистое производство.*

In the scientific article a study of special normative legal act in field of wine making. Specified distinction regarding cultivation of raw materials – grapes and production of wine. Provided suggestions on simplifying implementation of manufacture of wine, grapes, including during organic activities.

Key words: *winemaking, organic farming, wine, legal regulation, cleaner production.*

Вступ. Органічне виробництво – безпечне виробництво, яке уже за самою своєю назвою розуміє його безпечність та якість, можливість вжиття без будь-яких пересторог, закріплює безпечність для навколишнього природного середовища. Його запровадження та поширення на сьогодні в Україні набирає певних обертів. Такий процес – це позитивний напрям, що в подальшому закріпить можливість насичення як власного внутрішнього ринку, так і здійснення експорту такої продукції.

Безпосереднє започаткування розгляду виноробства було здійснено Я.О. Самсоною у 2012 році шляхом видання монографії [18]. Здійснюють дослідження правового регулювання виробництва сільськогосподарської продукції, в тому числі і виноробства, вітчизняні науковці: А.П. Гетьман, В.М. Єрмоленко, В.М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко, Т.В. Курман, І.М. Кульчий, В.В. Панченко, Л.І. Полюхович, В.П. Станіславський, А.М. Статівка, О.М. Туєва, В.Ю. Уркевич [19] та ін. Проте висвітлення виноробства та виноградарства як складової частини процесу органічного виробництва здійснено не було.

Постановка завдання. Одним із чергових напрямів закріплення органічного виробництва безсумнівно можна виокремлювати галузь виноробства. При цьому, враховуючи та погоджуючись із запропонованими позиціями щодо спрощення діяльності у сфері виноробства Міністерством аграрної політики та продовольства України, вважаємо, що його розгляд із позиції органічного виробництва стає актуальним та своєчасним. Розгляд спеціального нормативно-правового акту, аналіз існуючих на сьогодні вимог зі сторони виноробів, урахування завоювання міжнародних ринків та пропозиції щодо його покращення обумовлюють завдання наукового дослідження.

Результати дослідження. Перш ніж надати певні бачення щодо віднесення такого виробництва до органічного, необхідно розглянути його правове регулювання на сьогодні. Так, у відповідності до Закону України «Про виноград та виноградне вино» [1] зазначається його спрямування на регулювання правових відносин у сфері виноградарства та виноробства України, що пов'язані з веденням виноградників та виробництвом винограду, вина та інших продуктів виноробства, визначає регламентацію і контроль, права і обов'язки виробників, повноваження органів виконавчої влади і спрямований на посилення боротьби з фальсифікацією виноробної продукції в Україні. Проте не зовсім зрозумілим є вживання «виробництва винограду», адже виробництво завжди розуміє діяльність, пов'язану з відповідною переробкою, а не першочерговою сировини, при тому, що виноград все ж таки вирощують.

Далі в преамбулі Закону зазначається про його дію: «Поширюється на юридичних та фізичних осіб, господарська діяльність яких включає виробництво, реалізацію, експорт та імпорт товарної продукції в галузі виноградарства і виноробства; дія цього Закону не поширюється на виробників винограду і вина домашнього, призначених для власного споживання» [1]. Із аналізу такого закріплення випливає певне розмежування, а саме, закріплюються виробники винограду і вина домашнього, які виробляють його для власного споживання, а також фізичні та юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність. Проте, якщо провести аналогію з Законом України «Про особисте селянське господарство» [2], передбачається, що особисте селянське господарство – «господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг із використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму» [2]. У відповідності до Господарського кодексу України стаття 3 закріплює, що під господарською діяльністю у цьому Кодексі розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [3]. При цьому ч. 2 ст. 3 [3] передбачається, що «господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями; господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність)» [3]. Згідно зі ст. 42 [3] підприємництво – «самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [3]. Статтею 52 закріплюється розуміння некомерційного господарювання «самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку» [3]. У разі, якщо господарська діяльність громадян або юридичної особи, зареєстрованої як суб'єкт некомерційного господарювання, набуває характеру підприємницької діяльності, до неї застосовуються положення Господарського кодексу та інших законів, якими регулюється підприємництво [3]. Разом із тим варто враховувати статтю 4 [3] розмежування відносин у сфері господарювання з іншими видами відносин, що визначає, які саме відносини є предметом регулювання Господарським кодексом України, а які ні.

Таким чином, проаналізувавши законодавчі закріплення в сфері господарської діяльності та підприємницької, сфери їхнього застосування, суб'єктів такої діяльності тощо виникає можливість до ствердження, що виноробство можливо розділяти і як виключну господарську діяльність (для власного споживання – некомерційна господарська діяльність), так і підприємницька діяльність, яка своїм наслідком має зовсім інші правові режими, суб'єктів здійснення, інший механізм державної реєстрації, іншу систему оподаткування та ін., а головною їхньою ознакою стає отримання прибутку. Така діяльність здійснюється не для задоволення власних потреб, а з метою отримання прибутку.

Наступним елементом, який потребує звернення уваги, є безпосередньо земельна ділянка. У відповідності до ст. 19 Земельного кодексу України [4] виділяють розподіл земель за основним цільовим призначенням. Згідно з існуючими категоріями та розумінням здійснення вирощування винограду доцільно для цього безумовно виокремити першу категорію земель, а саме землі сільськогосподарського призначення.

Однак аналіз глави 5 землі сільськогосподарського призначення Земельного кодексу України закріплює визначення, що ними є: «землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей» [4]. Таким чином, для того щоб отримати земельну ділянку сільськогосподарського призначення, ми повинні здійснювати виробництво сільськогосподарської продукції. Виникає питання вирощування винограду – це також сільськогосподарська продукція чи все ж таки це плоди, чи взагалі окрема категорія. Таке розподілення має важливе практичне значення, одне з яких полягає в тому, на яких земельних ділянках можуть бути закладені виноградні чубуки.

Аналізуючи далі законодавчі норми, зустрічаємо віднесення до земель сільськогосподарського призначення сільськогосподарські угіддя та несільськогосподарські угіддя. До перших відносять: ріллю, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелogi. Знову ж таки питання – чи можливо відносити виноградарство до багаторічних насаджень. Надалі у главі 5 [4] закріплена ст. 35 – земельні ділянки для садівництва. Проте такого розподілу поміж сільськогосподарських угідь у ст. 22 не зазначено, разом із тим не зазначено «та ін.», проте визначення конкретного виду діяльності зазначається у ч. 3 ст. 22, зокрема громадянам землі сільськогосподарського призначення передаються у власність та надаються у користування для ведення особистого селянського господарства, садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби, ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства. Ч. 3 ст. 35 Земельного кодексу України передбачає, що земельні ділянки призначені для садівництва, можуть використовуватися для закладання багаторічних плодових насаджень, вирощування сільськогосподарських культур... [4]. Закладення виноградників відноситься до багаторічних плодових насаджень чи ні?

Земельні ділянки для городництва – ст. 36 Земельного кодексу України, також не передбачає можливість закладення багаторічних плодових насаджень.

Отже, існує потреба визначення, що є виноград. У літературі зазначається, що виноград – це ягода, а не фрукт [5]. Виноград – рід рослин родини виноградових [6]. У відповідності до біологічної класифікації: царство – рослини; відділ – покритонасінні; клас – дводольні; родина – виноградові; рід – виноград; підрід – це його види [6].

Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016-97: 01.11 – 01.42 до сільськогосподарської продукції відносить виноградну продукцію: а) підщепи вегетативно-розмножуваних культур винограду (01.12.21.480); б) саджанці винограду першого року (01.12.21.570); в) саджанці винограду другого року (01.12.21.670); г) продукція маточників вегетативного розмноження винограду (01.12.21.770); д) матеріал садивний виноградників (01.12.21.800); е) виноград (01.13.1) [7].

У відповідності до ГОСТу 26640-85 «Землі. Терміни та визначення», затверджений постановою Державного комітету СРСР зі стандартів від 28 жовтня 1985 року № 3453, багаторічне сільськогосподарське насадження – це сільськогосподарське угіддя, що вико-

ристовується під штучно створені деревні, кущові або трав'янисті багаторічні насадження, призначені для отримання врожаю плодово-ягідної та лікарської продукції, а також для декоративного оформлення територій. До багаторічних сільськогосподарських насаджень відносяться сад, виноградник, ягідник, плодовий розплідник та інше. Таким чином ми можемо спостерігати погодження із загальноприйнятим віднесенням винограду до ягід із положеннями ГОСТу.

Цікавим та змістовним є закріплення щодо виноградарства, виноробства та виноградників. Останні визначаються, як промислові насадження винограду для виноробства на площі понад 0,5 гектара [1]. Зустрічаємо в законі також «зону виноградарства» – географічна територія України з придатними агроєкологічними умовами для розведення культури винограду, «виноробну місцевість» – територія, на якій технічні сорти винограду постійно досягають цукристості у суслі не менш як 150 г/куб. дм [1]. Підприємства первинного виноробства – «підприємства, які здійснюють переробку винограду, виробництво виноматеріалів, сусла або соку консервованого, концентрату виноградного соку, займаються витримкою виноматеріалів, а також утилізацією відходів виноробства» [1], підприємства вторинного виноробства – «підприємства, які займаються витримкою виноматеріалів, обробкою виноматеріалів та розливом або тільки розливом вин у споживчу тару відповідно до нормативних документів» [1].

Після закріплених термінів закон передбачає регламентацію порядку опорядження та утримання виноградників. Незалежно від форм власності виноградні насадження технічних та столових сортів підлягають реєстрації в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику в сфері сільського господарства. Зазначений орган визначає з виділенням у натурі зони виробництва винограду. Садіння виноградників для виноробства дозволяється лише у виноробних місцевостях відповідно до проекту, який підлягає затвердженню. Матеріал, що призначений для садіння незалежно від походження, проходить обов'язкову сертифікацію в установах, які мають на це повноваження. При цьому виключенням стає, що таке закріплення не поширюється на садивний матеріал, отриманий у власних розсадниках у зоні садіння виноградників.

Надалі по тексті законодавчого акту йде мова про зрідженість молодих виноградників, про списання виноградників усіх форм власності, які закладені за рахунок державних коштів, організується і проводиться центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства з обов'язковим відновленням площ виноградних насаджень. Виходячи з принципу справедливості, розумності, з урахуванням становлення ринкової економіки, приватизаційних процесів у агропромисловому комплексі вважаємо, що таке нормативне закріплення більш тяжіє до підприємств державної форми власності з плануванням, визначенням виноградних зон тощо, проте дещо не погодженим стає для ринкових відносин. Вилучення втручання зі сторони державних органів надало можливість більш всебічно підійти до запровадження та розвитку приватних осіб на відповідних земельних ділянках. Разом із тим відбулося повноцінне розкриття мети проведення земельної реформи – вільного вибору здійснення діяльності на власній земельній ділянці.

Надалі статтею 4 закону передбачено, що «виробництво виноробної продукції здійснюється суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форм власності за наявності в них ліцензії» [1].

Виробництво виноматеріалів та інших продуктів виноробства супроводжується здійсненням органолептичного, хімічного та мікробіологічного контролю якості сировини і готової продукції, ведеться відповідна технологічна документація. Із такої норми чітко прослідковується наявність подвійного контролю, адже перевіряється і сировина, і готова продукція.

Підприємства, що здійснюють переробку винограду, зобов'язані щорічно після завершення сезону виноробства, але не пізніше 01 грудня, надавати центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері статистики, інформацію за встановленою ним формою щодо обсягів переробки винограду, виробництва виноматеріалів у

груповому асортименті, використання та залишків спирту [1]. Із даного закріплення передбачається дуже нагромаджена процедура оповіщення у сфері виноробства.

Наступним фактом наявності дозволів є «виготовлення етикеток для пляшок та інших елементів зовнішнього оформлення вин та коньяків України, забороняється у разі відсутності у замовника – виробника виноробної продукції, дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства, на виробництво відповідних категорій і марок виноробної продукції, підтвердженого нотаріально завіреною копією ліцензії, що додається до контракту на друкування етикеток» [1].

Всі стадії виробництва вин контрольованих найменувань за походженням повинні здійснюватися на підприємстві, розташованому у строго регламентованому географічному місці вирощування винограду [1].

Разом із тим ринок виробництва вина в Україні на 2016 рік прогнозує скорочення його виробництва на 30–35%, до 1,5 млн дал, у 2016 порівняно з очікуваними обсягами виробництва в 2015 році – 2,9 млн дал [9]. Представник асоціації «Виноградари й винороби України» поміж причин такого скорочення називають непродуману акцизну політику, відсутність державної підтримки [9], необґрунтоване збільшення податкового навантаження [11]. Тенденції до скорочення спостерігаються і в минулі роки. Так, за даними статистики «обсяги переробки підприємствами України (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і Севастополя) винограду на виноматеріали в 2014 р. склали 228 933,1 тис. т, що на 25,7% менше, ніж в 2013 р. Зокрема, у 2014 р. вироблено виноматеріалів для випуску вин 6 млн 263,7 тис. дал (65,4% обсягу 2013 р.), для закладки на витримку – 9,5 тис. дал (1,6%). У груповому асортименті виноматеріалів шампанських та ігристих виготовлено на 14,5% менше, ніж у 2013 р., коньячних – на 21,9% менше; для закладки на витримку та випуску столових вин – на 42,7% менше, для закладки на витримку та випуску кріплених вин – на 2,6% менше, інших видів виноматеріалів – на 6,3% менше. Водночас обсяги виноматеріалів для випуску кріплених вин збільшилися на 14,7%. Для їх закріплення було використано 177,2 тис. дал спирту-ректифікату, що на 31% більше, ніж у 2013 р. У загальному виробництві виноматеріалів зросла питома вага шампанських та ігристих з 31% у 2013 р. до 36,5% у 2014 р., коньячних – з 18,1% до 19,5%, для закладки на витримку та випуску кріплених вин – з 5,3% до 7,2%, інших видів виноматеріалів – із 1,9% до 2,4%; скоротилася частка виноматеріалів для закладки на витримку та випуску столових вин – із 43,7% до 34,4%. У статистиці за 2014 р. наведені дані по підприємствах Закарпатської, Запорізької, Миколаївської, Одеської і Херсонської областей» [10].

Разом із тим наводиться характеристика українських вин як натуральних та якісних, що підтверджується визнанням міжнародними профільними інститутами, безпосередньо Міжнародною організацією винограду і вина (OIV) [11]. Варто враховувати і потужний потенціал вітчизняних виробників винної продукції, які планують розвиток та збільшення кількості вироблюваних пляшок, зокрема ТМ «Колоніст» [12].

Інші компанії, які здійснюють виробництво вина, визначають потужність свого виробництва на збільшення виготовлюваної продукції, однак відразу ж зазначають про недоцільність такого збільшення. Поміж причин виокремлюють: «підвищення акцизів, девальвацію національної валюти, підвищення мінімальних роздрібних цін» [13].

На загальній картині скорочення: «У січні 2016 року виробництво горілки становило 1,87 млн дал., що на 73,5% більше показника січня минулого року. Проте порівняно з груднем виробництво скоротилось на 6,8%. Виробництво коньяку та бренді скоротилось за рік на 36,9% – до 112 тис. дал. У порівнянні з груднем 2015 виробництво скоротилось на 74,6%. Також повідомляється, що обсяг виробництва лікерів та інших спиртних напоїв в Україні у січні 2016 знизився за рік на 72,3% – до 216 тис. дал. Порівняно з груднем воно скоротилось на 78%. А от виробництво пива до січня зросло на 8% – до 8,1 млн дал. Проте порівняно з груднем виробництво скоротилось на 45,7%» [14].

Не зважаючи на зменшені показники статистичних даних, маємо можливість констатувати вихід виноробних компаній на міжнародні ринки, зокрема: Чехії, Угорщини, Сполу-

чених Штатів Америки, Ізраїлю, Нігерії, Австралії, долучається до цього переліку і ринок Китаю [15]. Однак, як зазначають керівні особи таких підприємств, перешкодою у незначних показниках виробництва виноробної продукції є незнання міжнародною спільнотою бренду чи марки «українське вино» [15].

Іншим прикладом розвитку виноробної діяльності є промислово-торговельна компанія «Шабо», яка забезпечує поставку вина до країн СНД, Прибалтики, в Ізраїль, Китай, Японію, Бельгію [16].

Враховуючи, що призначення науки – сприяння розвитку практичного життя, його покращення та удосконалення, вважаємо, що неможливо розробляти будь-які положення без урахування практичної ситуації. Так, можемо констатувати, що «виноградарі та винороби України вимагають від органів державної влади протягом шести місяців провести повну лібералізацію мікровиноробства, зокрема – скасувати ліцензію на оптово-роздрібну торгівлю винопродукцією виробникам, які використовують власну вирощену сировину, максимально спростити процедури отримання дозволів на виробництво, атестацію та доступ на ринок, скасувати індексацію нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, зменшити ставки земельного податку під багаторічними насадженнями, застосувати пільгові ставки в період плодоношення; розробити і прийняти державну цільову програму підтримки і мікрокредитування підприємств із невеликими потужностями, і фермерських господарств, ввести п'ятирічний мораторій на підвищення акцизного податку на виноробну продукцію до стабілізації ситуації в галузі, виключити сухе вино з переліку підакцизної продукції; внести зміни до Податкового кодексу для скасування авансової сплати податку на прибуток і впровадити автоматичну компенсацію ПДВ експортерам виноробної продукції» [17].

Висновки. Виноробство – складова частина напряму органічного виробництва. Якість винограду та безпосередньо вина – запорука до завоювання вітчизняних та міжнародних ринків збуту, як це вже здійснюють відповідні компанії. Запорукою такої діяльності та світової торгівлі є відсутність перешкод з боку держави (про які зазначають усі діючі виробники). Окрім невтручання з боку держави в діяльність відповідних суб'єктів, має спостерігатися їхня підтримка рядом заходів (на які звертають увагу виробники). Говорячи про виноробство в контексті органічного виробництва, варто вжити ряд заходів, що полягатимуть, по-перше: виноградарство – це плодово-ягідне багаторічне насадження, а отже, узгоджується до можливості його висадження на відповідних земельних ділянках; по-друге: в залежності від суб'єктів його здійснення розподілити на виключно домашнє виробництво (як приклад, вирощування куща винограду на прибудинковій території) для задоволення власних потреб із можливістю реалізації його надлишків (на земельних ділянках, наданих для ведення особистого селянського господарства), з метою здійснення підприємницької діяльності для отримання прибутку (на земельних ділянках, наданих для ведення фермерського господарства, товарного виробництва). При цьому такий розподіл буде стосуватися питання вирощування безпосередньо винограду як ягід та сировини. З метою збереження, відновлення, захисту сільських територій, враховуючи позиції у сфері втілення органічного виробництва здійснити розподіл на органічне виробництво та екологічно чисте виробництво.

Відкритим питанням залишається виробництво безпосередньо вина. Проаналізувавши норми Закону України «Про виноград та виноградне вино», можемо констатувати, що його зміст більш тяжіє до врегулювання підприємств, що діють на державній формі власності. Саме тому ключовим має стати доопрацювання нормативно-правового акту з урахуванням ринкової спрямованості бізнесу.

Окрім уже зазначених моментів, ще раз акцентуємо увагу на потребі спрощення ряду дозвільних документів, податкового навантаження і т. д. Головне – це дозволити громадянам України, які мають земельні ділянки прибудинкової території для здійснення особистого селянського господарства, земельні ділянки (паї) та які здійснюють таку діяльність самостійно, вирощування винограду та виробництво вина, можливість такої діяльності без отримання будь-яких дозволів, ліцензій тощо. Критерієм для контролю за якістю має стати наявність

лабораторій та висококваліфікованих осіб, забезпечення їх належним приладдям, які дадуть можливість перевірити якість такої продукції (вина) у місці його реалізації. Разом із тим держава має здійснювати підтримку та дії для залучення міжнародних покупців на вітчизняні ринки. Головне для розвитку будь-якої галузі – ринок збуту та економічна обґрунтованість.

Список використаних джерел:

1. Про виноград та виноградне вино : Закон України від 16 червня 2005 року (в ред. від 04 вересня 2014 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2662-15>.
2. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15 травня 2003 року (в ред. від 05 квітня 2015 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (в ред. від 19 лютого 2016 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року (в ред. від 29 грудня 2015 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/page>.
5. Виноград – это ягода или фрукт? Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://megaogorod.com/atricle/408-vinograd-eto-yagoda-ili-frukt>.
6. Виноград. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4>.
7. Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016-97: затв. наказом Держкомстату України від 30.12.1997р. № 822. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cons.parus.ua/map/doc/01A6Y27AEA/Derzhavnii-klasifikator-produktsiyi-ta-poslug-DK-01697.html?a=25LN1>.
8. Землі. Терміни та визначення ГОСТ 26640-85 (СТ СЭВ 4472-84). Органи влади СРСР; стандарт, постанова, витяг від 28 жовтня 1985 року № 3453. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v3453400-85>.
9. У 2016-му виробництво вина в Україні скоротиться на 30–35%. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/u-2016-virobnictvo-vina-v-ukraini-skorotitsya-na-30-35>.
10. Україна в 2014 р. скоротила обсяги переробки винограду на 25,7% до 228,9 тис. т. – Держстат. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina-v-2014-g-sokratila-obemu-pererabotki-vinograda-14012015164100>.
11. За 5 років виробництво тихих вин в Україні скоротилося на 77%. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/za-5-rokiv-virobnictvo-tihih-vin-v-ukraini-skorotilos-na-77>.
12. ТМ «Колоніст» збільшить виробництво на 13–18%. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/tm-kolonist-zbilsit-virobnictvo-na-13-18>.
13. «Чизай» у 2015 році випустив 5 млн пляшок вина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/cizaj-u-2015-roci-vipustiv-5-mln-plasok-vina>.
14. У 2015 році в Україні зросло виробництво пива. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/u-2015-roci-v-ukraini-zroslo-virobnictvo-piva>.
15. Українське вино підкорює Китай. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/ukrainske-vino-pidkorue-kitaj>.
16. Вина «Шабо» підкорюють бельгійців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/vina-sabo-pidkoruut-belgijciv>.
17. Винороби просять лібералізувати мікровиноробство. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/vinorobi-prosat-liberalizuvati-mikrovinorobstvo>.
18. Самсонова Я.О. Правові засади виробництва й реалізації виноградної продукції в Україні: монографія. – Харків: Видавництво «С.А.М.», 2012. – 176 с.
19. Правове регулювання виробництва сільськогосподарської продукції: навчальний посібник / за ред. доктора юридичних наук, професора А.М. Статівки. – Харків: Юрайт, 2015. – 272 с.

